

”בידיים פתוחות ובלב נדיב”¹: ייצוגים של פליטים בספרות

ילדים ונוער רדיקלית מאת תמר ורטה-זהבי²

ד”ר סמדר פלק-פרץ

תקציר

המאמר מציג קריאה צמודה (close reading) בארבע יצירות לילדים ונוער מאת תמר ורטה זהבי העוסקות בנושא פליטים: שלושה ספרי ילדים: ”החלום של יוסף” (2003), נכתב בשיתוף עם עבד-אלסלאם יונס), ”מולו וצגאי” (2014), נכתב בשיתוף עם רונית רוזנטל), ”מולו וצגאי חוצים את הים” (2019) וספר לנוער: ”סוגיהארה: הסמוראי שסרב לציית” (2019). ספרים אלה נושאים את תכונותיה של ספרות ילדים רדיקלית אקטיביסטית, המבקשת לחולל שינוי חברתי במציאות חיים, הראויה לשיפור.

המאמר מציע עיון פרשני, במהלכו נבחנות אסטרטגיות השיח הספרותי, הננקטות על ידי ורטה-זהבי לשם ייצוג ועיצוב דמויות הפליטים באופן המקרב את הקוראים לנושא, במטרה לחולל שינוי בתפיסה החברתית ביחס לפליטים בישראל. בחינה זו תכלול התייחסות למושג הכרונוטופ, שבאמצעותו בחן בכטיץ (Bakhtin, 1981/1987) יחסים דיאלוגיים פנימיים וחיזוניים הקשורים למקום וזמן במרקם הספרותי.

מילות מפתח: פליטים, תמר ורטה-זהבי, ספרות ילדים רדיקלית אקטיביסטית, כרונוטופ

הקדמה

פליטים הם אנשים שגורשו או נמלטו מביתם או מארצם בשל רדיפתם, ושלילת זכויותיהם בנסיבות הכרוכות בסכנת חיים. רדיפה זו יכולה להיות על רקע משתנה של דת, גזע או לאום (UNHCR, 1967). סוגיית הפליטים התעוררה ביתר שאת בעולם המערבי לאחר נוראות מלחמת העולם השנייה, ונמשכת עד ימינו. מתחילת המאה ה-21, תופעת הפליטים ומבקשי המקלט ברחבי העולם נמצאת במגמת עלייה, עקב סכסוכים מדיניים בארצות רבות כגון: סומליה, עיראק, אפגניסטן, סוריה, ולאחרונה, אף אוקראינה.

1 הציטוט בחלקה הראשון של הכותרת הוא מתוך ההקדשה בתחילת הספר **מולו וצגאי חוצים את הים** (2019).

2 המאמר פורסם לראשונה בכתב העת Bookbird (2021), גרסה זו מבוססת בחלקה על גרסת המאמר באנגלית.

ספרות הילדים שימשה מאז ומתמיד כלי לסוציאליזציה פוליטית, לאקולטורציה ולתיווך בין-תרבותי, ואף היוותה זירה לשיקוף מציאות חברתית משתנה. לפיכך, גם בשיח ספרות הילדים והנוער בזירה הישראלית העכשווית, אפשר לזהות ייצוגים של תופעת ההגירה, המתרחשת אף בגבולות מדינת ישראל וכוללת מהגרים יהודים ושאינם יהודים, המגיעים לישראל מסיבות שונות. במובן זה, כדברי משיח (Mashiach, 2010), ספרות הילדים מהווה מסמך פואטי וסוציו-היסטורי, המבקש לייצג את המציאות ולעצבה מחדש. מגמות אלה רלוונטיות בעיקר לשיח הרדיקלי בספרות ישראלית לילדים ונוער, המבקש לשקף נושאים המתקשרים לרב-תרבותיות, וכן להציב בפני הקוראים סימני שאלה הנוגעים לעולות חברתיות, מתוך קריאה לשינוי. מספר הכותרים אשר התפרסמו בישראל בנושא זה אינו רב, אך הוא מסמן תודעה חברתית מתפתחת, הקורמת עור וגידים.

במאמר זה, אין בכוונתי לדון במדיניות ישראל כלפי פליטים, אלא להציג את אסטרטגיות השיח הספרותי, אשר באמצעותן מיוצגות דמויות פליטים ביצירותיה של הסופרת תמר ורטה-זהבי לילדים ולנוער, מתוך בחינת נסיבות כתיבתן והעמקה במסרים החברתיים והחינוכיים המועברים לקוראים באמצעותן. הספרים המוצגים במאמר כוללים ייצוג מגוון של פליטים בזירה הישראלית, ואף בזירה גיאוגרפית מרוחקת. ספרים אלה משמשים כלי בידי ורטה-זהבי להצפת היבטים הומניטריים הנוגעים לנושא הפליטות בהווה הישראלית, מתוך רצון לחולל שינוי של ממש במציאות החברתית ובמדיניות הישראלית בנוגע לנושא זה.

ניכר שנושא הפליטים מעסיק את הסופרת תמר ורטה-זהבי לאורך זמן, ובא לידי ביטוי ברבדים שונים בחייה שמשקפים את האקטיביזם החברתי שנקטה בו, הכולל פעולות שונות בנושא זה, כגון: לימוד פליטים בהתנדבות, איסוף ציוד, מעורבות ברשתות החברתיות בהעלאת מודעות לנושא ובגיוס עזרה, השתתפות במחאות, כתיבה ופרסום של ספרי ילדים בנושא זה וקיום פעילויות תרבות וחברה לילדים בעקבות פרסום ספרים אלה. פעולות המחאה באמצעים שונים, ובכללם הספרות, מפגינות עמדה רדיקלית, המבקשת לחולל שינוי במציאות החברתית.

ספרות ילדים רדיקלית נתפסת אצל ג'ק זיפס כשיח המבקש לבחון לעומק תופעות חברתיות, ובתוכן התנסויות ויחסי גומלין, שלא מתוך מגמה 'קיצונית' או 'פנטית', כי אם מתוך רצון לעמוד על מהותן ולאפשר לקוראים הצעירים להבין את נסיבות התופעות המתוארות ואף את נסיבות חייהם של הקוראים עצמם (Zipes, 2008). ברוח זו, מדגישה משיח (2018) כי נקודת המוצא של הספרות הרדיקלית לילדים היא הרצון לחשוף את הקהל הצעיר לסוגיות מורכבות הנוכחות במציאות, כגון: אי-שוויון חברתי, עוני, פליטות, הגירה, פירוק משפחה, סמים, גזענות, מין, מלחמה, וסוגיות אקולוגיות. השלב הבא לאחר החשיפה, הוא עידוד לחשיבה ביקורתית ולנקיטת עמדה אקטיביסטית העשויה להביא לידי תמורה במציאות.

תופעת הפליטות נושאת איתה אף מאפיינים מאיימים, המתקשרים לסכנה פוטנציאלית לביטחון הציבור הנובעת מעצם כניסת גורם זר אל המרקם החברתי-תרבותי הקיים. איום זה, מצל לעיתים

על הווייתו האנושית של הפליט ועל הנחיצות לסייע לו במצוקתו (קריסטבה, 2009). במאמר זה בכוונתי להצביע על האיות הרדיקלית בספרים נבחרים מאת תמר ורטה-זהבי, העוסקים בהיבטים של נושא הפליטות, תוך כדי התמקדות בהיבטים אנושיים של דמות הפליט, בתלאותיו, ובנחיצות הרבה העולה מן הסיפורים לסייע לו במצוקתו ולהעניק לו מקלט.

המושג הפרשני המרכזי שאני מעוניינת לבחון באמצעותו את עיצוב ייצוגי הילדים הפליטים ביצירות הנבחנות במאמר זה הוא הכרונוטופ. הכרונוטופ הוא אחד המושגים שבאמצעותם בחן בכטין (Bakhtin, 1981/1987) יחסים דיאלוגיים פנימיים וחיזוניים הקשורים לרומן. באמצעות מושג זה [המורכב משני שורשים יוניים: "כרונוס" (זמן) ו"טופוס" (מקום, מרחב)] סימן בכטין איחוי קבוע ובלתי ניתן להפרדה של מושגי הזמן והחלל בספרות. דרך מושג הכרונוטופ ביקש בכטין לדון באופן שבו היצירה הספרותית מטמיעה לתוכה את הזמן והמרחב ההיסטוריים שבתוכם היא נוצרת ומתקיימת. מושג הכרונוטופ משמעותי מאוד, לדעתי, להבנת יצירות העוסקות בפליטים כיוון שאוכלוסייה זו עוברת שינויים משמעותיים הנוגעים להיבטים של מרחב וזמן. לפיכך, האופנים שבהם מייצגות היצירות הנדונות במאמר זמן ומרחב מצביעים אף על טיב הפנייה שלהן אל הקורא ועל המסרים שהן נושאות³.

"החלום של יוסף": הפליט מן המרחב המקומי

הספר **החלום של יוסף** (2003) נכתב על ידי תמר ורטה-זהבי ועבד-אלסלאם יונס, אשר בעת כתיבת הספר לימדו יחד במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, בירושלים⁴. עבד-אלסלאם יונס הוא פסיכולוג חינוכי, מנחה דיאלוג יהודי-ערבי בקבוצות שיח, ומרצה לפסיכולוגיה במכללות לחינוך. ורטה-זהבי היא מדריכה פדגוגית במסלול לגיל הרך וסופרת הכותבת לילדים ולנוער, המשלבת ביצירותיה, מראשית דרכה, נושאים פוליטיים, מתוך עמדה אקטיביסטית, הרואה בספרות ילדים כלי משפיע על תפיסתם הפוליטית של הקוראים, ובעל יכולת לחולל שינוי במציאות⁵. ראוי לציין כי זהו ספר יחיד מסוגו, העוסק במחנות הפליטים, סוגיה מורכבת וטעונה בהווה הישראלית. הספר מנוקד, יש בו צילומים בצבע, והוא מיועד לקוראים בכיתות ב-ג.

3 לעיון במאמר נוסף הבוחן את יצירות תמר ורטה-זהבי באמצעות שימוש במושג הכרונוטופ ראו: לנגר א' (2014), עמ' 47-61.

4 זהו הספר השני שמתקיים בו שיתוף פעולה בין השניים: ספרם הראשון **רים הילדה מעין חוד** (1999) מתמקד בסיפורה של ילדה ערבית-ישראלית, המתגוררת בכפר עין חוד, אשר תושביו הערביים עוזבו את בתיהם במהלך מלחמת העצמאות. ספר זה זכה בפרס מרתה לעידוד הסובלנות. באזור הכפר, שוכן כעת כפר האומנים עין חוד. מלבד אזכור שם הכפר אין בטקסט התייחסות פוליטית מפורשת לסכסוך, אך נרמזות בו האפשרות לדו-קיום של שני הצדדים הנמצאים בסכסוך באמצעות החיים המשותפים של כלב וחתול בבית אחד.

5 עבודת הדוקטורט שכתבה ורטה-זהבי עוסקת בהתפתחות דימויים פוליטיים בקרב ילדים, נושא זה הועלה אף בשיח שקיימה בקבוצות דיאלוג יהודי-ערבי שהנחתה. וכך מעידה זהבי בקשר לכתיבתה: "עבורי ככותבת, החוויה הספרותית אמורה לפרוץ את דפי הספר ולהגיע לעשייה הומניסטית מיטיבה." (2014, ע' 127).

במרכז העלילה סיפורו של ילד פלסטיני שגר עם משפחתו במחנה הפליטים דהיישה, הממוקם מדרום-מערב לעיר בית לחם, בשטח הרשות הפלסטינית⁶. יוסף מייצג את ה'אחר' בשולי החברה, העשוי לעורר תחושת איום בקורא הישראלי. עם זאת, דמותו מצליחה לעורר חמלה והזדהות. חלומה עשוי לדבר לקהל רחב: הוא רוצה אופניים חדשים. הוא גם רוצה להתקבל בחברת השווים, שמתוכה הוא מודר בשל חולמנותו ו'אחרותו'. גם ילדים אחרים במחנה הפליטים חולמים על אופניים. יוסף מנסה להצטרף אליהם, הוא מתאכזב כאשר ניסיונותיו לחבור לקבוצת הילדים במחנה הפליטים, לשם הגשמת חלום האופניים, מתקבלים בבוז. מחסום כלכלי ומחסום חברתי עומדים בדרכו להגשמת חלומה. למעשה, יוסף רוצה להרגיש אהוב ומקובל, ככל ילד, וככל אדם באשר הוא אדם. אפיונו של יוסף אינו מייצג את סטראוטיפ 'האחר' הערבי המאיים, לא את טיפוס הפליט חסר האונים ואף לא את טיפוס הילד הממוצע, אלא את טיפוס האומן, בשל כישורו בציור.

איכותו הרדיקלית של הספר באה לידי ביטוי במתן לגיטימציה לקולו של ה"אחר" באופן דו-כיווני, הפונה לנמען המבוגר והצעיר בדרכים שונות. באמצעות הפנייה לנמען המבוגר ניכרת הובלה אל לב הסכסוך היהודי-ערבי, מתוך עמדת ריכוך והתפייסות עם היבטיו המאיימים. עמדה זו מאפשרת חשיבה רציונלית וביקורתית, התופסת את מקום העמדה הרגשית, עמוסת הדעות הקדומות; פנייתו של הספר לנמען הצעיר מבטלת את הבידול שבין "עולם הילד" ו"עולם המבוגר", באמצעות חשיפת הילדים למציאות חייו המורכבת של ילד במחנה הפליטים, הפיכתם לשותפים לפגימות המציאות מתוך אמונה בזכותם, במסוגלותם וביכולתם לתקן אותה.

הפנייה לנמען המבוגר באה לידי ביטוי בעיקר במסרים העולים מסיפורי סבתו של יוסף המייצגים את תקופת טרום פינוי הפליטים ממקום מושבם בירושלים ובחברון, בעקבות מלחמת העצמאות. חשוב לציין כי הפינוי מן הכפרים אינו מוזכר בטקסט, אך מצל על עלילת הספר כרקע, העולה מתוך תיאורי הסבתא את נופי כפרה ושולח את הקורא המבוגר אל הרקע ההיסטורי. סבתא חולקת את זיכרונותיה עם יוסף ומשחזרת את מראות הכפר, המהווים אנטי-תזה למציאות החיים העלובה של מחנה הפליטים. אלה ניטעים מחדש בדמיון הילד, באמצעות תיאורים חושניים, עד כי הוא ואנו, הקוראים, יכולים לדמיין דרכם את חיי העבר של הפליטים:

בסוף האביב היינו מטפסות על עץ התות/הענקי וזוללות תותים מתוקים, עד שהבטן/ הייתה כמעט מתפוצצת. ובאמצע הקיץ /החם היינו מסתתרות מהשמש בין עלי/ עץ התאנה, קוטפות תאנים ירוקות, /ממלאות שני ארגזים בתאנים ומביאות /לכל המשפחה. יוסף, יא יוסף, כמה טוב /היה אז. חיינו בגן-עדן ולא ידענו שזה גן-עדן. (כפולות, ע' 12).

סיפור זה ממחיש בפני הקורא המבוגר את מציאות חייו של הפליט, אשר נותק מכור מחצבתו, מתמודד עם ההווה המורכב ונותר מלא כיסופים לעברו. על פי רודין (2015, ע' 43), סיפור הסבתא

6 המחנה הוקם בשנת 1949 על שטח שנרכש בשנת 1943 בידי הקרן הקיימת לישראל שהתכוונה להקים בו יישוב יהודי ומפעל, אך בעקבות מלחמת העצמאות הועבר לידי האפוסטרופוס הירדני על נכסי אויב.

על ימי ילדותה, נתפס אצל יוסף כחלום. וכך, חלומו האישי נמהל בתיאורה החלומי של סבתו, ואלה הופכים לציור, המאגד עבר והווה. יוסף מצייר את סבתו וחברותיה כשהן "יושבות בין עלי העצים וזוללות פירות", לבושות בשמלות מסורתיות הרקומות ברקמה מסורתית, על רקע נופי הכפר (כפולות, ע' 12). ציורו של יוסף מסמל את האיחוד בין האדם לנוף, את שאיפת הפליט לשוב לביתו. בגדי הדמויות מסמלים את הוויית המסורת המסמנת את הקשר בין הדמויות לתרבותן. "החלום שלי הוא לרכב על אופנים ביום קיץ עד לכפר האהוב של סבתא" (כפולות, ע' 14) כותב יוסף בתחתית הציור, אשר מזכה אותו לבסוף במקום הראשון בתחרות הציורים ובזוג אופניים. אחד מחלומותיו של יוסף אומנם התגשם, אך חלום השיבה הביתה נותר בעינו, ובשל כך הוא מייצג איכות נרטיבית רדיקלית הנעוצה בשבירת התבנית המסורתית של יסודות השיבה הביתה והסוף הטוב, המקובלים בספרות הילדים. ראוי לשים לב כי המרחק האסתטי הנוצר בין אומן לאומנותו, ואף המרחק שנוצר בין קהל הקוראים לילד ממחנה הפליטים, פותחים פתח לקרבה, להתודעות, לאמפתיה ולהכלה. המרחק מאפשר, למעשה, כינון של מכנה משותף אוניברסלי מאחד, המציג את יוסף כילד השואף לפופולריות ולהגשמת חלומות. עם זאת, כל העת, נשמר בידולו כ'אחר' בין 'אחרים', כיצא דופן בנוף המקומי. כמו יוסף המקראי בעל החלומות, המודר בידוי אחיו, ומן התהום עולה לגדולה (בראשית, ל"ז, מה), אף יוסף, המוצג בעליבותו המנותקת מן החברה היהודית, זוכה להצלחה. לדעתו, בדרך זו מצליח הספר לעקוף אף את האיום הנקשר בדמותו של 'האחר' הערבי, בתוך הבלטת ערכים הומניים ואסתטיים, המעוררים בנמען הבוגר והצעיר חמלה והערכה גם יחד.

אחד ממאפייני הכתיבה הרדיקלית היא כתיבה דו-לשונית, המשלבת את שפת הציבור המזוהה עם ההגמוניה התרבותית, יחד עם שפת ה"אחר". ברוח זו, אף ספר זה נכתב במתכונת דו-לשונית, ולטענת רודין, הדבר מייצג "דו-קיום טקסטואלי" המאפיין את השדר העולה מתוך הסיפור בנוגע לסוגיות של קיום משותף עם 'אחרים' (רודין, 2015, ע' 43). אסטרטגיה נרטיבית זו אף מזמנת ריבוי נמענים, וייצוג דו-כיווני של הקורא היהודי והקורא הערבי. על פי דברי ברץ וזמיר (2010), ספרי ילדים הכתובים בדו-לשון, מממשים בהווייתם את התהליך הרב-תרבותי. באמצעותם נוצר דיאלוג, אשר במהלכו אין צד דומיננטי, וצד המודר לשוליים, כי אם הווייה טקסטואלית שויונית משותפת, המאפשרת לקורא לחוות את ה"עצמי" ואת "האחר" גם יחד.

הספר מלווה בצילומים, הקולטים בעדשתם את ההזנחה והעליבות המאפיינים את מחנה הפליטים, יחד עם עיניו הנכספות של יוסף, ועיסוקו המתמשך בציור, המשקפים את כמיהתו לאומנות. הצילומים, אשר מעצימים את תחושת האוטנטיות, מותחים גשר של מודעות בין עלילת הסיפור לבין הקוראים, ומאפשרים להם להיות שותפים למציאות פגומה מתוך אמונה ביכולתם לחולל שינוי.

הספר מציג, למעשה, שני ממדי מרחב-זמן כרונוטופיים מרכזיים: הכפר שממנו נותקו הפליטים, המייצג את מציאות העבר הנכספת והאידיאלית, לעומת מחנה הפליטים, המזוהה עם ההווה המשקף עוני ועליבות. הפער בין ממדים אלה מבליט את מצוקת הפליטים, מעורר חמלה ומדגיש את הנחיצות לחולל שינוי במציאות.

”מולו וצגאי”: הפליט מן המרחב העולמי

ספר הילדים **מולו וצגאי** (2014) נכתב על ידי תמר ורטה-זהבי ורונית רוזנטל יחד עם ג'רמה אימאם, קסטה זרסנאי, דניאל יוהנס, ועבדו אדם (מבקשי מקלט מאריתריאה וסודן). הספר מנוקד, מיועד לקוראים בכיתות ג-ד, ואיירה אותו סילביה כביב. בשונה מן הספר הקודם, ספר זה מתמקד באזור גיאוגרפי מרוחק ממדינת ישראל, אשר אינו מוזכר בשם; הפליטים המיוצגים בספר אינם מזוהים באופן ישיר עם תופעת הפליטות ממדינות אפריקה, המתרחשת אף בגבולות ישראל. הדבר משקף אסטרטגיה המרחיקה את הסיפור מן הזירה המקומית, תוך כדי יצירת מרחב אסתטי, אשר מעמעם את האיום שבפלישת הזר, מצד אחד, ומאפשר התקרבות אמפתית אל הגיבורים השרויים במצוקה, מצד אחר. הספר מתאר באופן ריאליסטי את מסעם רצוף התלאות של מולו וצגאי, תאומים אפריקניים⁷ בני עשר, אשר נאלצים לעזוב באישון ליל את כפרם, והולכים כחמישה ימים עד הגעתם אל מחנה פליטים. נסיבות כתיבת הספר מתוארות בשני עמודיו האחרונים, לצד תמונות הפליטים מאפריקה, שחלקן את סיפוריהם עם הכותבות, ובדרך זו נוצר גשר מהותי בין הספרות למציאות.

הספר נכתב בעקבות היכרות ממושכת של הכותבות עם פליטים שהגיעו מאפריקה לישראל. תמר ורונית לימדו בהתנדבות פליטים מאפריקה במשך שנתיים. במהלך שיעורי העברית הן הקשיבו לסיפורי הפליטים על ילדותם באפריקה ועל הנסיבות המסוכנות שהובילו אותם לחיפוש מקלט. תוכנו של כל מפגש הועלה על הכתב, ובמפגשי ההמשך קראו התלמידים את סיפוריהם בעצמם ואף איירו אותם. בסופו של דבר חוברו אפיזודות מן הסיפורים לכדי ספר ילדים, אשר הכנסותיו מוקדשות לצורכי הפליטים. ראויים לציון ההדים המשמעותיים שעורר הספר בחברה הישראלית: הספר סוקר בכמה כתבות טלוויזיה, הוצגה תערוכת ציורים מתוך הספר, נערכו סדנאות לילדים בהשראתו והועלתה הצגת ילדים המבוססת על עלילתו. לדברי ורטה-זהבי: ”מטרת [הספר] – לשנות את דימויו של הפליט מאדם נחות, דוחה, לא רצוי ומאיים לאדם שאם תאזין לו תלמד ממנו המון.” (2014: ע' 155).

הספר פותח בהצגת תמונת ילדות בטוחה, אשר השלווה המאפיינת אותה מנופצת בפתאומיות, ובאופן המעורר אמפתיה מיידי, לנוכח שריפת הכפר השכן באישון לילה. תיאור השינה השלווה של התאומים, לצד אימם, מבהיר לקוראים כי מדובר בילדים רגילים, שהתחילו מנקודת מוצא של ילדות מוגנת, ומאפשר הזדהות ותובנה רדיקלית, כי המציאות האידיאלית של הילדות עשויה להשתנות בפתאומיות. מחשש התקרבות הסכנה אל כפרם, נאלצים התאומים לעזוב את כל המוכר להם ולנדוד מביתם אל בית סבם ומשם, בשל המצב המסוכן, הם עוברים אל בית דודם בארץ אחרת, בטוחה מפרעות, אשר ההגעה אליה מחייבת חציית גבול. הפרידה מן ההורים מתרחשת משום שהאב

7 מדינת מוצאם המדויקת של התאומים אינה נזכרת בספר באופן מגמתי, בכדי ליצור עמימות המאפשרת העברת מסר אוניברסלי רחב ביחס לסוגיית הפליטים.

משתתף בהגנה על הכפר המותקף, והאם חייבת להישאר ולטפל בסבב הזקן שאינו יכול לברוח. תיאור הנסיבות והתלאות שחווים התאומים בדרכם מסייע לקוראים להפריד בין התפיסה הסטראוטיפית של פליטים כ'בני בלי בית' או 'מסתננים' הפולשים לגבול לא להם, לבין התמונה האנושית מעוררת החמלה של ילדים אשר איבדו את ביתם, ויצאו לנדוד בלית ברירה. תיאור התגובות הילדיות שהתאומים נדרשים לאפק, לנוכח המציאות המאיימת, מעוררות אמפתיה בקורא, הלומד להבין את הדרך שבה נכפית הבררות על הילדים.

לכל אורך העלילה ניכר עיצוב מגמתי של התאומים המנתק אותם מהאיום הנקשר עם דמות הפליט, ומדגיש את התמודדותם ההרואית עם מצוקתם באופן מעורר הזדהות והערכה. הדבר נערך באמצעות שני יסודות מרכזיים, שורטה-זהבי הדגישה כיסודות מעצבים אף בספרים קודמים שלה: א. "אי-אלימות גם בשעה שמתנגדיך תוקפים אותך באלימות" ב. הימנעות מראיית המתנגדים לך כ"אויבים", תוך פעולה לשם העברתם לצידיך" (2011: ע' 59).

דוגמאות לכך ניתן לראות בהתנהגותם של מולו וצגאי בשני מצבי עימות שאליהם נקלעו בדרכם: המפגש עם חיות טרף (ע' 14) והמפגש עם החייל החמוש (ע' 16). טרם יציאתם למסע, נפגשים התאומים עם זקנה המציידת אותם בעצם קטנה ואבן קטנה לשם התגוננות מפני סכנות. כוחו של כל אחד מן הפריטים עשוי להיות ממומש רק פעם אחת⁸. עם זאת, למרות הסכנות הנקרות בדרכם, התאומים אינם מיידיים את הפריטים בגורמים המאיימים, אלא נמנעים מתקיפה ומפלסים את דרכם בזכות אומץ ותושייה שלוה. הבחירה באסטרטגיה מעצבת זו מנתקת את דמויות התאומים מסטריאוטיפ הזר, המאיים ומהווה סכנה לחברה, ומבליטה את הגבורה שבהתמודדותו ובניסיונותיו לשרוד ולהגיע אל מקום מבטחים. תיאור הפרעות שעוברים התאומים עשוי להתקשר במחשבת הקורא הישראלי הבוגר, המתווך את קריאת הספר לקורא הצעיר, להיסטוריה של רדיפות העם היהודי על רקע אנטישמי, ולעורר בו חמלה ואמפתיה.

בספר קיימת תנועה מתמדת במרחב ובזמן מנקודת הפתיחה שבה נסים התאומים מביתם, ועד הגעתם אל בית דודם בסיום. המרחבים המתוארים ביצירה אינם נבדלים בשל שוני טופוגרפי או מרחבי, אלא רק בשל מדיניות בני האדם המאכלסים אותם, המחליטים על גבולות בין המדינות, רודפים זה את זה, או חומלים זה על זה בעת מצוק. התאומים נעקרים מן המרחב הביתי שלהם בשל עוולה אנושית, ונעזרים באנשים טובים בדרכם, המעניקים להם מזון ומחסה. מאפייני המרחב-זמן הכרונוטופיים ביצירה זו הם פועל יוצא מן ההיבט האנושי המאפיין את התגובה כלפי הפליט, המייצג דמות תלושה מממדי הזמן-מקום הטבעיים שלה, אשר נזרקת בעל כורחה אל מרחב אחר וזמן אחר שמאפייניו וגבולותיו נקבעים בהתאם לגורם האנושי. כרונוטופ הבית מאוד משמעותי ביצירה: התאומים נמלטים בעל כורחם מביתם; במהלך עלילת הספר הם נודדים במרחב מלא סכנות, ולאחר

8 משיח מזהה בהיבט זה ממד על-טבעי, האופייני למעשיות ולסיפורי עם (משיח, 2018). המתמוזג יחד עם העלילה הריאליסטית. באפיוודה זו נחשף ממד נוסף של דמות הפליט, המותיר מאחור בני משפחה אהובים ואינו יודע מה עלה בגורלם – דבר המגביר את פגיעותו ואת הצורך שלו בסיוע.

מסע מפרך, הם מגיעים אל בית דודם. הספר משרטט אם כן, שני מושגים של זמן-מרחב: מושג הבית המייצג ביטחון, שייכות, הגנה, מפלט ומילוי צרכים בסיסיים ומושג ה'אל-בית', המיוחס למרחבים המתקשרים אל סכנת-חיים, תלישות והיעדר אפשרות קיום. בסיום הספר מדגישה הכותבת את המסר בנוגע לחשיבות ההענקה של תחושת בית לפליטים עד שיבתם הבטוחה לארצם. איכות רדיקלית נוספת של הספר באה לידי ביטוי בכך שהעלילה אינה מסתיימת בשיבה הביתה, כמקובל באופן מסורתי בספרות ילדים. נוסף על כך, יסוד 'הסוף הטוב' מומר במסר המשדר 'יהיה טוב', שמצד אחד, משקף בפני הקוראים את המציאות כפי שהיא, ומצד אחר, מוסיף לסיפור נימה אופטימית שמקורה באמונה ב"תיקון עולם". (משיח, 2018).

"מולו וצגאי חוצים את הים": פליטים במסע לארץ חדשה

ספר זה (2019), המהווה המשך לספר הקודם, נכתב בידי ורטה-זהבי בשיתוף עם דניאל יוהנס, פליט מאריתראה החי בישראל. הספר מיועד לילדים בכיתות ד-ה, המיומנים בקריאה, הספר מנוקד, היקפו רחב יותר ואף אותו איירה סילביה כביב. עלילת הספר מבוססת על מסע הבריחה המסוכן של יורדן, אחותו של דניאל, אשר נחטפה בסודן ונפדתה. במהלך מסעה לחוף מבטחים, יורדן התחבאה במחסן במשך חודשיים וחצתה את הים התיכון בספינת פליטים. בתחילת העלילה, ממשיכה ורטה-זהבי לגולל את סיפורם של התאומים מן הנקודה שבה נפרדו מהם הקוראים בספר הקודם, כאשר סיפור החטיפה, הפדיון וההצלה, דרך חציית הים, משולב בסיפורם. בתחילת הספר, התאומים אינם יודעים מה עלה בגורל הוריהם. שניהם חזרו לשגרת לימודים, והם חיים אצל דודיהם, אך הגעגועים להורים אינם מניחים להם, ולכן השניים עוזבים בלילה, בחשאי, ומתגנבים אל תוך משאית המובילה דגים. הם מסתתרים ברכב, בתקווה להגיע לנמל, ומשם לחצות את הים לכיוון ארץ חדשה, שבה הם מקווים לאתר את הוריהם. הפעם, שלא כמו בספר הקודם, לא קיים אילוץ לעזוב את מקום המבטחים שהילדים מצויים בו, כבספר הראשון. עם זאת ניכר כי התפיסה הכרונוטופית המאפיינת את המושג "בית" אינה חלה במלואה על בית הדודים: היעדר ההורים מותיר בתאומים חלל, וגורע מן המרחב-זמן שבו הם מצויים, את תכונותיו כבית.

איכותו הרדיקלית של הספר באה לידי ביטוי, בין השאר, בחשיפת הקוראים הצעירים להדרה ולדחייה שחווים הפליטים בארצות שבהן הם מבקשים למצוא מקלט. דוגמה לכך ניתן לראות בהתנהגותו של המורה אל מולו: "המורה לא אוהב את הילדים הזרים שהגיעו כפליטים לארצו. הוא [מ]נצל כל הזדמנות ללעוג להם ולהכשיל אותם." (ע' 12). וכך, כאשר מגיע תורה של מולו להפגין את ידיעותיה מול כלל הכיתה, המורה מקשה עליה שוב ושוב באופן מכוון בכדי להשפילה. מולו מצליחה לפתור את כל התרגילים ואינה מספיקה להסתיר את חיוך הניצחון – דבר אשר מרתח את המורה וגורם לו להענישה: "פליטה חוצפנית, עמדי בפניה עם הפנים לקיר!" (ע' 12). עם זאת, אסטרטגיית העיצוב של הפליט כדמות הרחוקה מאלימות ואשר נמנעת מלנהוג במתנגדים לה באלימות נקטת

שוב על ידי ורטה-זהבי, ובהתאם לכך מולו אינה בוכה ומודה בליבה למורה על "שהעניק לה כמה שעות של שקט שבהן תוכל לחשוב על המשך" תוכנית הבריחה שלה (ע' 13).

אל דמותו העוינת של המורה, מצטרפות אף דמויותיהם של סוחרי הדגים המניפולטיביים, המגלים את הילדים במשאתם ומבקשים למכור אותם לדודתם עבור כופר. גם כלפיהם לא מגיבים הילדים באלמות ומצליחים להיחלץ ממלכודת זו בזכות פקחותם ותושייתם. התאומים הנועזים אומנם רקמו תוכנית פעולה והציבו מטרה, אך הם לא לקחו בחשבון את כל הקשיים העשויים להיקרות בדרך, ובכללם הגורם הכלכלי.

באישון לילה מגיעים התאומים, יחד עם שרה, פליטה נוספת ולמודת תלאות שפגשו בדרכם, לעיר הנמל ומוצאים מחבוא מחוטפי הפליטים בבית צפוף בשכונת הפליטים, שם הם ממתנינים למבריחים, המעבירים בחשאי פליטים ממקום למקום דרך הים, תמורת כסף. לבסוף הם מצליחים לעלות לספינת הפליטים, אף על פי שאין בידם סכום הכסף המלא המאפשר זאת. הדבר מסתייע בזכות עזרתו של אדון אדם, הפליט שאירח אותם בשכונת הפליטים. אדם (אשר אף שמו מעיד על אנושיותו) משלים את יתרת הכסף ומצרף את שרה והתאומים למסע הימי. בדומה לספר הקודם, **מולו וצגאי**, גם בספר זה המרחבים מאופיינים באיכות האנושית של האנשים השולטים בהם, וביחסם להון ולגורם האנושי: כך ניצבים סוחרי הפליטים רודפי הבצע, לעומת הפליטים המסייעים זה לזה ומוכנים לחלוק איתם קורת גג, מזון וכסף.

ביום הרביעי למסע פורצת סערה בים, האונייה הדלה ניזוקה והתאומים חוששים מטביעה. הים מהווה כרונוטופ מיתי רב-עוצמה, שמרכזיותו מובעת בספר כבר בכותרתו, וחצייתו מובילה אל הגאולה, אל הארץ המובטחת. חציית הים מעלה בקורא באופן קונוטטיבי איפיונות ניסיות מקראיות, בעלת אופי של הצלה כגון: חציית ים סוף בסיפור השחרור והגאולה של בני ישראל בצאתם ממצרים והמעבר הניסי את נהר הירדן בספר יהושע. חציית הים מומחשת בספר גם באופן גרפי מרהיב, כאשר תמונת הסערה בים הגועש משתרעת על שני עמודים צבעוניים באמצע הספר וחוצה אותו לשניים, באופן מוחשי. רק שבסיפורנו, הים הינו כרונוטופ בעל איכות דואלית: אומנם הילדים ניצלים בנס, אך מתוך העלילה עולה, בעקיפין, הסכנה האורבת לפליטים המוצאים את מותם בים. עם זאת, הסערה שוככת והילדים מועברים בסירות אל מקום מבטחים באי. עם בוקר נרגעת הסערה. האנשים המקבלים את פניהם באי מנסים לסייע לתאומים לאתר את הוריהם. הסיפור מגיע אל סיומו כאשר דודתם של הילדים מאתרת אותם, מחזירה אותם אל ביתה, ומסייעת בידם להיפגש עם הוריהם. בסיום הספר התאומים נוסעים ברכבת האמורה להובילם למפגש המיוחל עם הוריהם.

עצם חשיפת ילדות רוויית תלאות, הרחוקה מאידאל הילדות המוגנת מייצגת את מגמת הספרות הרדיקלית לשקף עולמות ילדות מגוונים, שאינם בעלי מתכונת אידיאלית אחידה. זאת ועוד, הבחירה לייצג נושא ותכנים מורכבים וקשים בפני הקוראים הצעירים (אוניות הפליטים, טביעה, ניצול הפליטים בידי סוחרי הדגים), שיש שיחלקו על התאמתם לגיל הקוראים, הוא מעשה רדיקלי.

חשיפה זו משקפת את ביטול הבידול בין עולם הילד לעולם המבוגר, שמתבטא בפועל בחשיפת עולם המבוגרים בפני הילדים והפיכתם לשותפים לפגימות המציאות, מתוך אמונה במסוגלותם וביכולתם לתקן אותה (משיח, 2014).

"סוגיה ארה: הסמוראי שסירב לציית" (2019): פליטות יהודית כגשר להווה

ספר זה מיועד לקהל קוראים בוגר יותר, מוגדר כ'קריאת עשרה' ומגולל את סיפורו של צ'יאונָה (סֶמְפּוֹ) סוגיה ארה, דיפלומט יפני, אשר שימש כקונסול יפן בקובנה, ליטא, בתקופת מלחמת העולם השנייה והציל במהלך שירותו אלפי יהודים מפולין ומליטא. יהודים אלה שיעדו להישלח בידי הנאצים למחנות הריכוז וההשמדה, ביקשו לקבל ויזה ליפן. ממשלת יפן סירבה להעניק לפליטים היהודיים אשרות והורתה לקונסול שלה לנהוג כך. אולם סוגיה ארה סרב לציית לממשלתו. הוא הנפיק אלפי אשרות כניסה ליפן ובכך הציל את חייהם של אלפי פליטים יהודיים. בזכות מעשי החסד שנקט, בתוך סיכון חייו ומעמדו, זכה סוגיה ארה בתואר הכבוד "חסיד אומות העולם" מטעם "יד ושם" – המוסד הרשמי בישראל להנצחת מאורעות השואה ותיעודם.

הספר נכלל בסדרת סיפורי החיים, שכתבה ורטה-זהבי לבני עשרה, על מנהיגים שנאבקו למען צדק חברתי. בסדרה זו כלולים סיפוריהם של מרטין לותר קינג, מהטמה גנדי, ואנגרי מטאי, נלסון מנדלה, הרייט ביצ'ר סטו והספר האחרון עוסק בגבורתו של סוגיה ארה. ההתייחסות לנושא סוגיית הפליטים במאה ה-21 באה לידי ביטוי בעקיפין בספר זה, בתוך הרחקת נרטיב הפליט לתקופה אחרת ולמקום אחר, שבו היו היהודים פליטים, הנעקרים ממקום למקום, נסים על נפשם ומצויים במלחמת הישרדות יום-יומית. הקשר בין סיפור ממרחב וזמן אחר לזמננו מתקיים בספר באמצעות הסופרת המקדישה את הספר "לפעילים ולפעילות שעושים ימים ולילות למען הפליטים". ההקדשה הינה סוג של מניפולציה המייצרת גשר בין סיפורו של סוגיה ארה לבין סיפורה של הפעילות למען הפליטים בימינו, ומחייבת את הקורא להתעמת עם סוגיה זו בעת קריאת הספר. מנגד, הרחקת עלילת הפליט מן המציאות הישראלית העכשווית, מהווה אסטרטגיה נרטיבית המאפשרת קירוב הקוראים למצבו ולמעמדו של הפליט, באופן שבו הפליט אינו מהווה גורם מאיים, או גורם השנוי במחלוקת עבור הקורא, אלא אדם במצוק, אשר מצבו מעורר אהדה והזדהות. יתרה מכך, התערבותו ההרואית של סוגיה ארה למען הצלת הפליטים ודאגתו לרווחתם, אף במחיר סיכון עצמו, נתפסת כגורם מעורר הערכה, וכפסגת ההומניות.

סיפורו של סוגיה ארה מסופר בגוף ראשון, כמכתב או דפי יומן מספטמבר 1940, המיועדים לילדיו, בעודו מובל יחד עם משפחתו לברלין, כאשר ברקע מאיימת סכנה כי המשטרה הנאצית תעצור אותו לחקירה. הסיפור מתחיל אם כן, מסיומו, במבט רטרוספקטיבי, ומתוך הדגשה כי על אף הסכנה האורבת לו, סוגיה ארה שלם עם מעשיו, ואינו מתחרט עליהם. הכתיבה בגוף ראשון מייצרת אינטימיות ואותנטיות ומקרבת את הקורא הצעיר לדבריו של אדם מתרבות זרה, ומתקופה

היסטורית אחרת ומרוחקת. הפנייה אל הילדים – ילדיו וגם הילדים הקוראים – היא אסטרטגיה נוספת המעוררת את רגש ההזדהות של הקוראים.

איכותו הרדיקלית של הספר באה לידי ביטוי בכך שהוא מעמיד מתחילתו סדר ערכי הייררכי: מודגש כי קיימים חוקים המאפיינים את המערכות הממשלתיות של כל מדינה ומדינה, ואכן יש לציית להם ולכבד אותם, אך מעל הכול קיים חוק אחר והוא: חוק ההומניות, היינו, קדושת חיי האדם, ולמענו ובשמו ניתן לעבור אף על חוקי המדינה. זהו מסר חתרני המדגיש את חובתו ההומנית הבסיסית של היחיד, אף אם הדבר נוגד את חוקי המדינה. בהמשך הספר מתוודעים הקוראים ל'בושידו' – מורשתו הסמוראית של סוגיהארה – המחייבת אותו למכלול ערכים: "אומץ לב, נדיבות, כנות, הוקרה, שליטה עצמית, כבוד, ציות ונאמנות" (ע' 37).

בהזדהותו של סוגיהארה עם הפליטים היהודיים בולטת השונות, הן שלו הן של היהודים, על רקע הסביבה הליטאית: למרות מעמדו המכובד, סוגיהארה הינו זר, אשר זרותו וזרות ילדיו ניכרת באופן חיצוני ובלט ומסמנת אותם בחברה הליטאית. גם הפליטים היהודיים נחשבים זרים בחברה, אך בשונה מסוגיהארה בעל הכוח והמעמד, פליטים אלה נרדפים על לא עוול בכפם: "היהודים הם כמו עכברושים, מביאים דבר ומחלות" – כך טוען איגור, מזכירו ונהגו של סוגיהארה, המייצג בדבריו את דעת הקהל של ההמון הליטאי (ע' 16). היכרותו הראשונית של סוגיהארה עם הפליטים היהודיים מתחילה כאשר הוא פוגש ילד יהודי בחנות הממתקים. הילד סולי מזמין את סוגיהארה ומשפחתו להתארח בביתו, במהלך שיחתם, מתוודע סוגיהארה לסיפורו של דודו של סולי אשר ברח עם נכדתו מגרמניה לפולין "ומפולין ברגל לליטא" ואשר "הנאצים רצחו לעיניהם את כל המשפחה שלהם ורק הם הצליחו בנס להישאר בחיים" (ע' 21). בהמשך, נוגע לליבו של סוגיהארה סיפורו של חברו, הילד סולי, אשר ההאזנה ל"סיפורים המפחידים של הפליטים" והתעמרות הילדים הליטאים בו, מביאה אותו למצב של חרדה תמידית ומשתקת ולחלומות רעים. סוגיהארה משכנע את סולי להתמודד עם חרדותיו (ע' 50-51). ההתמקדות בסיפוריהם של יחידים, מתוך ציבור, משקפת אסטרטגיה נרטיבית רדיקלית המאפשרת 'פרסונליזציה של הידע' (תדמור, 2003; פלק-פרץ, 2016): הצבת הזרקור הנרטיבי על ילד וילדה תמימים אשר חוו פרעות מזעזעות רק בשל היותם יהודים, מהווה אסטרטגיה המנגישה לקורא הצעיר באופן אפקטיבי את סיפור השמדתם של ששת המיליונים בתקופת שואת יהודי אירופה. בדרך זו, מסה אנונימית וחסרת שם, לובשת פנים ושמות ספציפיים, ומאפשרת התקרבות והזדהות מצד הקוראים.

עם החרפת מצב הפליטים היהודיים בליטא, הם מתקבצים בהמוניהם סביב הקונסוליה, בתקווה לזכות בוויזה ליפן. אשתו של סוגיהארה מאכילה את הפליטים הרעבים והוא פונה אל הממונים עליו ומבקש כי יסייעו בידו לעזור לפליטים, אך נענה בסירוב. כאן מגיעה העלילה לשיא, כאשר סוגיהארה עומד בפני דילמה משמעותית ונדרש להחליט האם להתנגד לממשלתו, להיחשב לבוגד, ולהסתכן בעונש מוות, או לנהוג על פי צו מצפונו ומורשתו הסמוראית ולשמור על ערך קדושת החיים. סוגיהארה בוחר באפשרות השנייה ומעניק ויזות לפליטים, במחיר סיכון חייו וחיי משפחתו

ובגידה בממשלתו. באופן סימבולי, המייצג את הפעולה הנרטיבית הרדיקלית של הפיכת המתנגדים למצדדים, סוגיהארה מצליח לשכנע בצדקתו אף את נהגו הליטאי, איגור, אשר מצטייר בתחילת העלילה כאנטישמי. האחרון מצטרף לפעולות הסיוע לפליטים, ולבסוף עוזר לסוגיהארה להימלט, כאשר הקונסול נאשם כ'פרסונה נון גרטה' (ע' 82).

הספר מסתיים ב"סוף דבר" המעדכן בדבר קורותיהן של הדמויות ואת אשר עלה בגורלן: לאחר שהות של שנה וחצי במחנה מעצר ברומניה, סוגיהארה ובני משפחתו הצליחו לחזור ליפן. סוגיהארה פוטר ממשד החוץ בשל אשמת אי-ציות להוראות ממשלת יפן בהיותו קונסול בקובנה, והוא ובני משפחתו חיו חיי עוני (85). לאחר קשיים רבים באיתורו, הצליחו, בסופו של דבר היהודים שהציל לאתרו ולהעניק לו את תואר חסיד אומות העולם. ממדינת ישראל שביקשה לפצותו על חייו הקשים, ביקש סוגיהארה רק מלגת לימודים עבור בנו, שלמד באוניברסיטה העברית בירושלים. לאחר מותו, שינתה ממשלת יפן את עמדתה כלפיו וראתה בו גיבור לאומי. כאשר נשאל סוגיהארה מדוע סיכן את נפשו בכדי להציל אנשים בני עם אחר, שהיו זרים עבורו, ענה: "היה עלי לעשות את הדבר הנכון משום שהוא נכון, ולא משום סיבה אחרת" (ע' 86).

בדומה לייצוגי המרחב בספרים הקודמים, אף בספר זה המרחבים מוגדרים לפי האיכויות האנושיות של השולטים בהם, או לפי גישותיהם של בני האדם כלפי המרחב והאוכלוסייה האנושית המאכלסת אותו. כך למשל, שכונת היהודים בסלובודקה נתפסת בתחילת הסיפור בעיני איגור כמרחב מאוס. הוא מייחס למרחב את תכונותיהם הסטראוטיפיות השליליות של היהודים. בדומה לזאת, קיים אף ייחוס תכונות חיוביות למרחב בעלילת הספר: המרחב סביב קונסוליית יפן בליטא, מקום פועלו של סוגיהארה נתפס כמעוז של חמלה ואנושיות.

סיכום ומסקנות: אנשים שהם מפלט עבור מבקשי מקלט

במהלך המאמר בחנתי ארבע יצירות: שלושה ספרי ילדים וספר לנוער מאת תמר ורטה-זהבי הכוללים ייצוגי פליטים מן המרחב המקומי הישראלי ומן המרחב העולמי. ספרים אלה אשר פורסמו בשני העשורים האחרונים (2003-2019) משמיעים את קול מצוקתו של הפליט, העקור מביתו ומבקש למצוא מקלט ונחמה במציאות הארעית של המרחב-זמן שאליה נקלע, בעל כורחו. בדומה לילדים בכל מקום בעולם, גם ילדי הפליטים המיוצגים בספרים מעוניינים בהגשמת חלומות, המתקשרים לרצונות כמוסים ולשיבה הביתה. סוגיית הפליטות מעוצבת בארבעת הספרים במגוון אסטרטגיות המקרבות את הקורא הישראלי הצעיר והבוגר אל הסוגיה, שעיקרן יצירת מצע מאחד בין הגיבורים הספרותיים לקוראים, בתוך עמידה על נבדלות תנאי חיי הפליטים, המעוררת אמפתיה ומצריכה סיוע. אחת הדרכים נוגעת אף לאזכור הוויית הפליטות הנוגעת לעם היהודי, מתוך מתיחת גשר בין ההווה המוגן לעבר הרדוף. אסטרטגיות אלה כוללות את עיצוב הגיבורים באופן המרחיק אותם מאלימות ומאפשר גיוס של דמויות הנערכות לסייע לפליטים מתוך מניעים הומניטריים, ולא מתוך איום או בשל נסיבות אלימות. נוסף על כך, קיימת בכל היצירות הנבחנות שבירה של תבניות השיבה

הביתה, ושל הסוף הטוב המקובלות באופן מסורתי בספרות הילדים, לטובת שיקוף המציאות ושילוב נימה אופטימית באמונה ש"יהיה טוב" ובתיקון עולם ומתן אפשרות לבית חלופי לפליטים במסע התלאות שלהם.

לנוכח ניתוח היבטים כרונוטופיים בכל אחד מן הספרים הנדונים, מהדהדת תדיר השאלה: מה הוא בית? והתשובה העולה מן הספרים זהה: בית אינו בהכרח מרחב טריטוריאלי, אלא תחושה הנובעת מהיות עם הקרובים והאהובים עלינו, וכן עם סביבה אנושית, אשר מהווה עבורנו מפלט בעת צרה, מקלט ונחמה. סביבה המאפשרת את התנאים הנדרשים להתפתחות ולצמיחה ומקבלת ב"ידיים פתוחות ו[ב]לב נדיב"⁹ את אלה שנפלטו על כורחם מכור מחצבתם. יתר על כן, בכל הספרים ישנו מסר סמוי, הקורא לילדים הקוראים להתבונן סביבם, לשים לב לפליטים, המצויים בשולי החברה הישראלית, ואולי זקוקים לסיוע, לשאול שאלות, לחשוב באלו דרכים ניתן לסייע להם ולנהוג, בדומה לסוגיהארה, באנושיות ובנדיבות לב.

רשימת מקורות

- ורטה-זהבי, ת' ויונס, ע' (1999). **רים הילדה מעין חוד**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- ורטה-זהבי, ת' ויונס, ע' (2003). **חלמו של יוסף**. תל אביב: עם עובד.
- ורטה-זהבי, ת' (2014). **מולו וצגאי**. אור יהודה: כנרת זמורה-ביתן דביר.
- ורטה-זהבי, ת' (2019). **מולו וצגאי חוצים את הים**. אור יהודה: כנרת זמורה-ביתן דביר.
- ורטה-זהבי, ת' (2019). **סוגיהארה, הסמוראי שסרב לציית**. תל אביב: עם עובד.

מקורות משניים

- ברך, ל' וזמיר, ש' (2010). ספרות ילדים בדו-לשון עברית ואמהרית כאמצעי לאריגת זהות. **הד האולפן החדש**, 96, עמ' 52-59.
- ורטה-זהבי, ת' (2011). האם בכוחה של הספרות לחולל שינוי חברתי-פוליטי. **ספרות ילדים ונוער**, 132, עמ' 57-60.
- ורטה-זהבי, ת' (2014) איך מולו וצגאי באו לעולם או לידתו של ספר ילדים רדיקלי, **ספרות ילדים ונוער**, 137, עמ' 151-155.
- לנגר, א' (2014). קולו של "האחר" הערבי: דמות הערבי ויחסי יהודים-ערבים בשני ספרים לנוער מאת תמר ורטה-זהבי, **ספרות ילדים ונוער**, 132, עמ' 47-61.

---

9 מתוך ההקדשה בראשית הספר: **מולו וצגאי חוצים את הים**.

- משיח, ס' (2014). פוליטיקה בספרות ילדים ונוער: ספרות רדיקלית ואקטיביסטית. **ספרות ילדים ונוער**, 137, עמ' 78-97.
- משיח, ס' (2014). תמר ורטה-זהבי – סופרת ילדים רדיקלית אקטיביסטית. **ספרות ילדים ונוער**, 137, עמ' 151-155.
- משיח, ס' (2018). **אין ילדים מחוץ לפוליטיקה: ספרות ילדים ונוער ואוריינות פוליטית**. תל אביב: רסלינג.
- פלך-פרץ, ס' (2016). ילדי הקשת בענן: רב-תרבותיות בספרות ילדים ישראלית עכשווית: עיון ביצירות נבחרות מאת נעמי שמואל ותמר ורטה-זהבי, בשיתוף עם עבד-אלסלאם יונס. **במעגלי חינוך: מחקר, עיון ויצירה**, גיליון 6, עמ' 78-101.
- קריסטיבה, י' (2009). **זרים לעצמנו**. תרגמה מצרפתית: הילה קרס. תל אביב: רסלינג.
- רודין, ש' (2015). דמות הערבי בספרות הישראלית לילדים ולנוער: 1985-2015. **ספרות ילדים ונוער**, 138, עמ' 29-61.
- תדמור, י' (2003). עקרונות בחינוך לגישה רב-תרבותית. **אקדמות – כתב-עת של לומדי "בית מורשה"**, 13, עמ' 169-182.

Bakhtin, M. M. (1981/1987). *The Dialogic Imagination: Four Essays* (M. Holquist, Ed., C. Emerson & M. Holquist, Trans.). Austin, TX: University of Texas Press.

Falk-Peretz, S. (2021). Representations of Refugees in Current Radical Israeli Literature for Children and YA by Tamar Verete-Zehavi in: *Bookbird: A Journal of International Children's Literature* (IBBY), 59 (2) (July, 2021)

Mashiach, C. (2010). Face to Face: Self and the Other in Israeli Children's Literature. *Bookbird: A Journal of International Children's Literature* (IBBY), volume 48 (1): 23-29.

UNHCR (1967). Convention and Protocol Relating to Status of Refugees. From: *The Un Refugee Agency Website* <https://www.unhcr.org>

Zipes, J. (2008). The Twists and Turns of Radical Children's Literature, in: Mickenberg, Julia and Nel, P. (Eds.), *Tales for Little Rebels*. New York: New York University Press.